

Michał Sarnowski

Kłótnia werbalna a pole konceptualne konfliktu

Acta Polono-Ruthenica 7, 141-148

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Michał Sarnowski
Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Wrocławski

Kłótnia werbalna a pole konceptualne konfliktu

KONFLIKT to jedna z najważniejszych i najtrudniejszych kategorii *universum* ludzkiej świadomości, która nie doczekała się jeszcze należytego kompleksowego opracowania. Pojęcie to charakteryzuje się dużym zamocowaniem terminologicznym, lecz nie jest obce również i świadomości potocznej.

Wokół pojęcia KONFLIKTU zorganizowane jest pole leksykalno-semantyczne, które w moich wcześniejszych badaniach nazwałem PRZESTRZENIĄ KOMUNIKACJI NEGATYWNEJ (PKN). Segmentacja tego przedziału komunikacji wydzielająca obok centrum, które stanowi kłótnia werbalna, także peryferium sporu i peryferium awantury, może być przeprowadzana w oparciu o pojęcie operacyjne „stopień konfliktowości” (Sarnowski 1999).

Pojęcia KONFLIKTU i KONFLIKTOWOŚCI mają więc dla definiowania i refleksji nad PKN charakter konstytuujący, i teza ta pozostaje niepodważalnym aksjomatem wszelkich badań nad kłótnią jako zjawiskiem z zakresu werbalnej komunikacji interpersonalnej.

Badania fenomenu komunikacji konfliktowej stawia humanistę przed koniecznością podjęcia próby opracowania konceptu KONFLIKTU. Moje poczynania naukowe zmierzają właśnie w tym kierunku (Sarnowski 2002 a, 2002 b).

Inwentaryzacja i szczegółowa analiza wiedzy o KONFLIKCIE jest obecnie bardzo potrzebna, gdyż konceptualna struktura tego pojęcia ulega radykalnym przebudowom. Stała penetracja tekstów relacjonujących wszelkie możliwe konflikty (tzn. konflikty zarówno merytoryczne jak i interpersonalne) oraz konfliktowe sytuacje komunikacyjne (np. sprzeczka, kłótnia, awantura) dostarcza materiałów, które dają podstawę do nowego, innego spojrzenia na relacje między konfliktem a kłótnią werbalną. Dyskusja o polu konceptualnym KONFLIKTU może dać odpowiedź na pytanie o wzajemne relacje między tymi kategoriami pojęciowymi.

Mówiąc najogólniej, w optyce przebadanych kontekstów, relacja między nimi ulega odwróceniu o całe 180 stopni: o konfliktach mówi się jak o kłótniach, co stwarza wrażenie, że to pojęcie konfliktu zawiera się w pojęciu kłótni (tzn. kłótnia jest nadrzędnikiem), a nie odwrotnie. Dokładna analiza zebranych przykładów utwierdza mnie w przekonaniu, że mamy do czynienia z poważnymi przegrupowaniami w strukturze pojęcia KONFLIKT.

W artykule zamierzam przedstawić moje obserwacje w tym zakresie i sformułować dwie hipotezy badawcze wynikające z przeprowadzonych analiz.

Nie mając możliwości omówienia obszernej literatury odnoszącej się do problematyki konceptów¹, ograniczę się tutaj jedynie do konstatacji, że koncept jako interdyscyplinarna kategoria współczesnej humanistyki jest określoną strukturą mentalną posiadającą dwie strony: psychiczną (wyobrażeniową) i materialną (językową).

W wymiarze psychicznym jest to obiekt o charakterze idealnym, obraz, który ucieleśnia niektóre kulturowo uwarunkowane wyobrażenia użytkowników danego języka (=członków danej wspólnoty komunikacyjnej i kulturowej) o świecie jako takim lub o jego określonym fragmencie. W wymiarze materialnym koncept jest symbolizowany przez znaki językowe, gdyż rzeczywistość – nawet tylko psychiczna – jest odzwierciedlona w naszej świadomości w sposób nie bezpośredni, lecz właśnie za pomocą języka (Штерн 1998: 191–195). Ekspozantami konceptu są konkretne skonwencjonalizowane struktury językowe: właściwości gramatyczne, struktury składniowe i przede wszystkim leksemy.

Koncept KONFLIKTU jest kulturowym tworem wielopłaszczyznowym, który łączy w sobie aspekty zarówno pozytywne, jak i negatywne. Pole konceptualne KONFLIKTU może być przedstawione za pomocą ciągu ambiwalentnych kategorii szczegółowych, np. wojna, walka, starcie, chaos, nieporządek, ale również – dysharmonia, niezgodność, spór, dyskusja, polemika itp. Kategorie te z powodzeniem mogą być sprowadzone do wspólnego mianownika stanowiącego praobraz tego pojęcia. Jest nim „elementarna zasada przeciwieństwa”, która jest zawarta w etymologii łacińskiego *conflictus*.²

¹ Obszerną literaturę przedmiotu podaje. Y. Штерн (1998).

² Por. łac. czasownik *confligere* ‘uderzać czymś o coś drugiego, uderzać na kogoś, ścierać się z kimś, staczać bój’. W wyniku procesów metaforyzacyjnych dotyczących zmian w zakresie aktantów subiektywnego i obiektowego tego czasownika wykształciły

Odwołując się do „elementarnej zasady przeciwieństwa” zarysowałem (Sarnowski 2000 b) binarną strukturę konceptu KONFLIKTU, na którą składają się centrum oraz peryferium, które tworzą opozycję abstrakcji i konkrety („statyka vs. dynamika”). Centrum to w tym przypadku nacechowany pozytywnie, statyczny obszar idei „wszelkiego przeciwieństwa”, abstrakcyjnie rozumiane napięcie, które generuje nową jakość i nowe sensory. Peryferium zaś – to konkretne dynamiczne, zaktualizowane przejawy i realizacje przeciwieństw z mocno wyeksponowanym aspektem fizycznym, co przesądza o jego negatywnym nacechowaniu aksjologicznym. Zgodnie z powyższym, jednym ze składników peryferium struktury KONFLIKTU może być i kłótnia werbalna, elementarna sytuacja egzystencjalna człowieka, stanowiąca podstawową domenę ludzkiego doświadczenia ucieleśniającego KONFLIKT i KONFLIKTOWOŚĆ.

Paradygmat polskiej i rosyjskiej świadomości potocznej profiluje³ konflikt przez pryzmat kłótni werbalnej. Mówiąc inaczej, wyobrażenie o prototypowym przedmiocie mentalnym – konflikcie – jest w potocznym obrazie świata kształtowane przez pryzmat kłótni (Sarnowski 2002 a). Potoczne profilowanie KONFLIKTU jest oparte między innymi na czynniku werbalnym w postaci i formie typowej dla kłótni. Mam tutaj na myśli przede wszystkim głośność, hałaśliwość, które obligatoryjnie towarzyszą temu zdarzeniu. Podniesionemu i natężonemu głosowi w kłótni przypisywana jest funkcja argumentu pragmatycznego.

Na czym polegają więc sygnalizowane przegrupowania w strukturze konceptu KONFLIKTU? Dla udzielenia odpowiedzi na to pytanie zwrócimy się do przykładów. Posłużę się materiałem prasowym, ograniczając go tylko do tytułów i nadtytułów.⁴ Te dwie kategorie metatekstowe stanowiące swojego rodzaju komentarz do treści artykułu pełnią rozmaite funkcje⁵, spośród których interesujące w tym przypadku będą: kognitywna i pragmatyczna.

dzeniu politycznym’ oraz ‘spotykać się, pozostawać w sprzeczności, walczyć z kimś lub czymś’ (*Słownik* 1959: 675–676).

³ Pojęcie profilowania w lingwistyce polskiej wiąże się ze szkołą badawczą J. Bartmińskiego (por. np. *Profilowanie*, 1998). „Różne profile nie są różnymi znaczeniami. są sposobami organizacji treści semantycznej wewnątrz znaczeń” (Bartmiński, Niebrzegłowska 1998: 220).

⁴ Nadtytuł w praktyce prasowej to pierwsza linijka tekstu tytułowego, wprowadzająca do właściwego tytułu artykułu prasowego (*Słownik* 2, 1978–1981: 283).

⁵ O specyfice i funkcjach tytułów w tekście zob. Żarniwo (2001: 486–488).

Nie klóćmy się (o konfliktach w „Solidarności”) (GW, 1 IX 200)⁶,
Kłótnia w Izbie (o konflikcie wokół NIK) (GW, 2 III 2000),
Czy koniec klóćni? (o konfliktach w ZChN) (GW, 2 II 2001),
Kłótnia w prasowej rodzinie (o konflikcie w PAI) (PT, 17 XI 1999),
Kłótnia przy złobie (o konflikcie we władzach Bielska-Białej) (PT,
 17 XI 1999),

Kłótnia dżentelmenów (o konflikcie w I lidze piłki nożnej) (GW, 2 X 2000),

(nadtytuł) *Czeczeńscy kolaboranci klóćą się* (o konflikcie w łonie prorosyjskich władz Czeczenii) (GW, 19 VII 2000),

(nadtytuł) *Koniec tych klóćni* (o końcu konfliktów powyborczych w USA) (GW, 14 XII 2000),

(nadtytuł) *Skandynawia: o co klóćą się syte narody* (o konflikcie między ekologami a społeczeństwem) (P, 24 III 2001),

(nadtytuł) *Kolejna klóćnia o Teatr Wielki* (o konflikcie w Ministerstwie Kultury) (P, 24 III 2001).

Nowym aspektem struktury konceptu KONFLIKTU we współczesnej kulturze polskiej jest znaczące uaktywnienie segmentów jego peryferiów i przesunięcie ich w kierunku centrum. W praktyce przejawia się to jako wiązanie idei konfliktu przede wszystkim z werbalną sytuacją komunikacyjną. Jednak nie z każdą sytuacją, lecz wyłącznie z werbalną klóćnią. Innymi słowy: pozycję jądra, rdzenia struktury konceptu KONFLIKTU zaczyna zajmować klóćnia werbalna, gdyż samo to pojęcie i jego nominacje (rzeczownikowe i czasownikowe) są wyjątkowo ekspansywne. Zewnętrznym symptomem tego procesu jest rozszerzenie sensu (treści) oraz ekstensjonau nominacji *klóćnia*, *klóć się*.

W wymiarze kognitywnym przedstawione tytuły i nadtytuły poprzez odwołanie się do społecznie ustabilizowanego bloku doświadczeniowego przywołują określone scenariusze, zapewniające adekwatną percepcję i zrozumienie tekstu. Wyrazy *klóćnia*, *klóć się*, które w swym podstawowym znaczeniu nominują zjawisko jednoznacznie negatywne, po wprowadzeniu ich do pozycji tytułu organizują pragmatyczną przestrzeń całego tekstu. Rozszerzenie sensu odbywa się poprzez rozszerzenie treści pragmatycznej. Znaki te określają modalność całego tekstu, a ze względu na fakt, że w ich strukturze semantycznej pozycję dominującą zajmuje

⁶ Tu i dalej używam następujących skrótów gazet: GW – „Gazeta Wyborcza”, PT – „Przegląd Tygodniowy”, P – „Polityka” (wszędzie kursywa – M. S.).

sem 'konfliktowość', jednoznacznie ukierunkowują tekst aksjologicznie. Następuje to poprzez przywoływanie i uaktywnienie negatywnych konotacji kłótni ('destruktywność', 'sytuacja, której należy unikać', 'niepowodzenie'), które zaczynają funkcjonować również jako niezależne konotacje KONFLIKTU. Przeanalizowane materiały udowodniają, że profilowanie treści konceptu KONFLIKTU w prasie opiera się na stereotypie kłótni, który został zaadaptowany do nowych potrzeb (przeniesienie segmentu stereotypu kłótni na stereotyp konfliktu).

Można zaryzykować stwierdzenie, że w chwili obecnej w świadomości Polaków konflikt i kłótnia łączą się w jeden dyfuzyjny kompleks asocjacyjny. Dalsze badania nad konceptem KONFLIKTU powinny poprzez analizę ciągów skojarzeń, porównań i metafor (tzn. skonwencjonalizowanych struktur językowych) zaowocować rekonstrukcją łańcuchów myślowych motywujących funkcjonowanie takiego kompleksu świadomościowego. Interpretacyjny frejm kłótni (Sarnowski 2000), na który składają się określone schematy wnioskowań (np. *za każdą kłótnią stoi konflikt*), może zawierać w sobie implikację: *jeżeli kłótnia, to konflikt*. W ostatecznym efekcie wszelkie użycie leksemów *kłótnia*, *kłócić się* może być opatrzone wielkim kwantyfikatorem *Każda kłótnia to konflikt*.

Przeprowadzone obserwacje uprawniają do zgłoszenia dwóch hipotez interpretacyjnych. Pierwsza nawiązuje do językowej interpretacji rzeczywistości i związanej z nią teorii taksonomii, druga zaś do jednej z najważniejszych kognitywnych metafor konceptualizujących komunikację językową. Przedstawiam je kolejno.

1. Problematyka segmentacji świata złożonego z niezliczonej liczby różniących się między sobą przedmiotów (również mentalnych) posiada w nauce europejskiej długotrwałą tradycję. Przez wiele lat obowiązywała zasada arbitralności tego podziału. Obecnie pojawiły się teorie, w myśl których świat zawiera w sobie swój wewnętrzny (immanentny) podział rzeczy. Podwaliny takich poglądów dały badania empiryczne E. Rosch (1977), która wpisując się w badania relacji „człowiek – świat – język” w centrum swojego zainteresowania postawiła problematykę kategoryzacji, czyli porządkowania świata wedle określonych typów, i wyróżniła trzy poziomy abstrakcji i kategoryzacji świata, którym odpowiadają trzy grupy słownictwa (poziom podstawowy, wyższy i niższy).

Poglądy E. Rosch spotkały się ze zrozumiałym zainteresowaniem psychologów, a także psycholingwistów i językoznawców zorientowanych kognitywnie. W nauce polskiej do postulatów i prac tej ba-

daczki odwoływali się między innymi I. Kurcz (1987), M. Kielar (1983), J. Bartmiński (1992, 1993) i J. Maćkiewicz (1990).

Wyrazy podstawowego poziomu ogólności (*basic level*) stanowią zasadniczy zrąb słownictwa każdego języka potocznego i mają dla użytkowników języka najbogatszą treść znaczeniową, a ich desygnaty są najłatwiej rozpoznawalne (Bartmiński 1993: 126). W przywoływanej już tutaj pracy o kłótni (Sarnowski 1999: 26–32), charakteryzując reprezentację leksykalną PKN w języku polskim i rosyjskim, zakwalifikowałem leksemy *kłótnia* i *ссора* (obok *kłócić się* i *ссориться*) do grupy słownictwa podstawowego poziomu ogólności w zakresie świata komunikacji językowej; na poziomie „wyższym” zaś umieściłem *dialog*, nominujący typ binarnego układu komunikacyjnego.

W świetle badanych materiałów ilustrujących proces polegający na aktywnym w paradygmacie potocznym i w języku prasy profilowaniu pojęcia konfliktu za pomocą konwencjonalnego obrazu kłótni werbalnej można sformułować tezę, że leksemy *kłótnia* i *kłócić się*, pozostając, jako nazwy zdarzeń werbalnych, na podstawowym poziomie ogólności w dziedzinie nominacji sytuacji komunikacyjnych, z powodzeniem mogą być odniesione do podstawowego poziomu ogólności również i w sferze KONFLIKTU i KONFLIKTOWOŚCI.

Z oglądu gazetowego materiału językowego referującego konflikty i sytuacje konfliktowe wynika jeden zasadniczy wniosek, że dzisiaj, dosłownie na naszych oczach, leksem *kłótnia* staje się językowym eksponentem całego konceptu KONFLIKTU. Leksemy spełniają kryteria eksponentów konceptu KONFLIKTU i z powodzeniem używane są jako tekstowe substytuty bezpośredniego (prymarnego) eksponenta tego konceptu. Koncepty KONFLIKTU i KŁOTNI przenikają się nawzajem, a procesy te prowadzą do utrwalenia synonimizacji *konfliktu i kłótni*.

Hipotezę tę można przedstawić na schemacie, w którym dwóm dziedzinom świata realnego w zakresie „Typy relacji” odpowiadają trzy grupy słownictwa zorganizowanego hierarchicznie według zasady „od abstraktu do konkretnego”:

	Dziedzina świata realnego DIALOG (komunikacja językowa)	Dziedzina świata realnego KONFLIKT
Poziom „wyższy”	<i>Dialog, dyskusja, debata, polemika</i>	<i>Konflikt</i>

Poziom „podstawowy” (basic level)	Rozmowa, rozmawiać, KLÓTNIA, KLÓCIĆ SIĘ	Wojna, bitwa, potyczka, zatarg, bójka KLÓTNIA, KLÓCIĆ SIĘ
Poziom „niższy”	Okazy rozmów, np. pogawędki, pogaduszki, „gadu-gadu”. Okazy kłótni (deskrypcje typu kłótnia rodzinna, kłótnia w mięsnym)	Okazy konfliktów (deskrypcje typu konflikt serologiczny, konflikt pokoleń) Okazy wojen (deskrypcje typu wojna trzydziestoletnia, wojna futbolowa)

2. Amerykańscy lingwiści G. Lakoff i M. Johnson sformułowali w swoim czasie niezwykle trafną uniwersalną metaforę strukturalną oddającą istotę komunikacji międzyludzkiej *Spór to wojna* (*Argument is the war*) (Lakoff, Johnson 1988). W terminach walki i wojny konceptualizowana jest kłótnia werbalna (Sarnowski 1999). Semantyczny model wojny nałożony na wiele relacji międzyludzkich dominuje we współczesnej kulturze europejskiej i metafora wojenna z powodzeniem może być zastosowana dla zdefiniowania konfliktu: *Konflikt to wojna* (choćby z tego względu, że konflikty bardzo często rozstrzygane są w sposób siłowy).

Postulowane wiązanie definiowania konfliktu z segmentem werbalnym i przegrupowania w strukturze konceptualnej KONFLIKTU oraz schemat modelowania konfliktów interpersonalnych za pomocą obrazu, konceptu lub stereotypu kłótni werbalnej mogą być potraktowane jako swoiste *signum temporis*: konflikt i konfliktowość, zachowując stare odniesienie do metafory wojny, mogą być strukturyzowane również i w terminach kłótni werbalnej. W dzisiejszym świecie w obliczu konfliktów i wojen stosuje się w pierwszym rzędzie działania werbalne w formie negocjacji, rokowań lub mediacji. Konflikty rozwiązywane są poprzez trudne i uciążliwe rozmowy, metafora strukturalna *Konflikt to kłótnia* jest zatem uprawniona i semantycznie, i konceptualnie, a także i w obliczu działań praktycznych.

Systematyczna analiza kontekstów użycia leksemów *kłótnia*, *kłócić się* (a także rosyjskich *ссора* i *ссориться*) utwierdza nas w przekonaniu, że kulturowa rola i znaczenie pojęcia KLÓTNI nie ogranicza się tylko i wyłącznie do definiowania anomalnych zjawisk przedziału negatywnej komunikacji werbalnej, lecz może być z powodzeniem wykorzystywane do konceptualizacji innych składników świata, w tym i samego KONFLIKTU – jednego z kluczowych konceptów naszej kultury.

Literatura

- Bartmiński J. (1992) *Styl potoczny*, [w:] *Język a kultura*, t. 5, *Potoczność w języku i kulturze*, pod red. J. Anusiewicza i F. Nieckuli, Wrocław, s. 37–54.
- Bartmiński J. (1993) *Styl potoczny*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Wrocław, s. 115–134.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S. (1998) *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] *Profilowanie w języku i tekście*, pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Lublin, s. 220.
- Kielar M. (1983) *Eleonory Rosch koncepcja kategorii semantycznych. Badania własne*, [w:] *Studia z psycholingwistyki ogólnej i rozwojowej*, pod red. I. Kurcz, Wrocław, s. 145–162.
- Kurcz I. (1987) *Język a reprezentacja świata w umyśle*, Warszawa.
- Lakoff G., Johnson M. (1988) *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.
- Maćkiewicz J. (1990) *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin, s. 51–68.
- Profilowanie w języku i tekście* (1998) pod red. J. Bartmińskiego i R. Tokarskiego, Lublin.
- Rosch E. (1977) *Human Categorization*, [w:] E. Rosch, B. B. Lloyd (eds.), *Cognition and categorization*, Hillsdale N.J.
- Sarnowski M. (1999) *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Kłótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław.
- Sarnowski M. (2000) *Komunikacyjna sytuacja kłótni na tle stereotypu obcowania językowego*, „*Slavica Vratislaviensia*”, 57, s. 91–99.
- Sarnowski M. (2002 a) *Kłótnia werbalna a profilowanie konceptu konfliktu*, Wrocław.
- Sarnowski M. (2002 b) *Koncept kłótni jako podstawa modelowania dialogu społecznego w Polsce (na materiale prasowym)*, Katowice.
- Słownik tacińsko-polski* (1959) pod red. M. Plezi, t. 1, Warszawa.
- Słownik języka polskiego* (1978–1981) t. 1–3, pod red. M. Szymczaka, Warszawa.
- Штерн І. (1998) *Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики*, Київ.
- Загнітко А. (2001) *Теоретична граматики української мови. Синтаксис*, Донецьк: ДонНУ.